

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԼԻԼԻԹ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

ԱՎ. ԻՍԱՀԱԿՅԱՆԻ «ԼԻԼԻԹ» ՊՈԵՄԻ ԱՐՁԱԳԱՆՔՆԵՐԸ ՀԱՅ ԱՐՎԵՍՏԻ
ՀԱՄԱՅՆԱՊԱՏԿԵՐՈՒՄ

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v4i71.206

ԱՍՓՈՓՈՒՄ

Ավետիք Իսահակյանի «Լիլիթ» պոեմը հայ գրականության բացառիկ արժեքներից է, որտեղ առասպելաբանական նախատիպը վերափոխվում է գեղարվեստական և խորհրդանշական կերպարի: Իսահակյանը Լիլիթին ներկայացնում է որպես հրեղեն, ազատատենչ, անկախ կնոջ, որի գեղեցկությունն ու անհաս լինելը վեր են իրականությունից: Կերպարը մարմնավորում է կանացիության, անկախության, երազանքի և անհաս սիրո գաղափարները:

Պոեմն ազդել է հայ գրականության հետագա զարգացումների վրա, հետագա գրողները, մասնավորապես՝ Հովհաննես Շիրազի, Սիլվա Կապուտիկյանի, Վահագն Դավթյանի, Արա Ալոյանի ստեղծագործություններում, վերահաստատվել է՝ դառնալով հոգեվիճակային ու խորհրդանշական կերպար:

«Լիլիթը» լայն արձագանք է ստացել նաև կերպարվեստում. ստեղծվել են կերպարի գեղանկարչական, գրաֆիկական և մոնումենտալ լուծումներ (Գ. Խանջյան, Ս. Մուրադյան, Վ. Խաչատրյան և ուրիշներ): Քանդակում այն մարմնավորվել է որպես տարերային ուժի խորհրդանիշ, իսկ թատրոնում և կինեմատոգրաֆում դարձել է ռոմանտիկ և միստիկ բեմականացման հիմնական առանցք:

Ուսումնասիրությունը փաստում է, որ Իսահակյանի «Լիլիթը» վաղուց դուրս է եկել գրական տեքստի սահմաններից՝ դառնալով համահայկական մշակութային խորհրդանիշ, որը միավորում է գեղագիտական, հոգեբանական և ցեղակրոն ընկալումներ:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. գեղարվեստական կերպար, համադրական վերլուծություն, խորհրդանիշ, արվեստ, կերպարաբանություն, ժամանակի համատեքստ:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Ավետիք Իսահակյանը հայ գրականության այն երախտավորներից է, որի ստեղծագործական ժառանգությունը ոչ միայն առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում հայ գեղարվեստական գրականության պատվավոր բարձունքներում, այլև խոր նստվածք ունի հայ ժողովրդի ազգային գիտակցության տարբեր շերտերում:

Թեև ժողովրդական ընկալմամբ Ա.Իսահակյանն առաջին հերթին հանճարեղ բանաստեղծ է, բայց նրա արձակը նույնպես պատվավոր տեղ ունի հայ գրականության մեջ՝ շնորհիվ յուրահատուկ հմայքի, որը ռոմանտիկ խառնվածքով բանաստեղծը հաղորդել է իր աձակին: Պետք է նշել, որ նրա արձակն ու չափածոն ոչ միայն փոխկապակցված են, այլև միմյանց մեջ ներթափանցելով՝ լրացնում են մեկը մյուսին՝ ստեղծելով ժամանակի փորձությունը հաղթահարած, բոլոր ժամանակներում արդիական ու մնայուն երկեր: Նրա ստեղծագործությունների գլխավոր առանձնահատկությունը համամարդկայինը հայկականության յուրահատուկ տարրերով օժտելն է, համամարդկայինն ազգայինին հարաբերելու և կապելու բացառիկ տաղանդը, ինչի շնորհիվ էլ նրա ստեղծագործական ժառանգությունը դուրս է թե՛ տարածական և թե՛ ժամանակային սահմաններից:

«Լիլիթ» պոեմը (1899–1907) հայ գրականության այն ստեղծագործություններից է, որտեղ բանաստեղծականին միախառնված են առասպելաբանականը, արևելյան փիլիսոփայությունը և եվրոպական ռոմանտիկ գրականության շերտերը: Լիլիթի կերպարը, ունենալով դիցաբանական և առասպելաբանական սկիզբ, Իսահակյանի պոեմում ձեռք է բերում այլ որակներ, իսկ հետագայում հայ գրականության մեջ մեկնաբանվում է անհաս սիրո,

երագային կնոջ, կանացի ուժի, ազատատենչության, կնոջ կամքի և ինքնադրսևորման, մերժման և զգացմունքայնության տեսանկյունից:

Գրականությունից դուրս՝ «Լիլիթի» կերպարը վերածվում է մշակութային բազմաշերտ կերպարի, ինչի արդյունքում այն սկսում է ներգրավվել տարբեր արվեստաձևերում՝ գեղանկարչություն, քանդակագործություն, թատրոն, ժամանակակից մեդիաարտադրություն:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հետազոտությունն իրականացվել է միջառարկայական տեսանկյունից՝ համադրական-վերլուծական մեթոդով՝ զուգադրելով գրականագիտական (տեքստաբանական վերլուծություն, կերպարի և խորհրդանիշի մեկնաբանություն), ինչպես նաև արվեստաբանական արխիվային աղբյուրները (պատկերամտածողության վերլուծություն, կոմպոզիցիոն-ռճային քննություն, կերպարային տիպաբանություն): Ուշադրություն է դարձվել Իսահակյանի ստեղծած կերպարի մեկնաբանությանը և դրա մշակութային կերպարանափոխությանը:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

Իսահակյանական «Լիլիթ»-ը

«Լիլիթը» Ավ.Իսահակյանի գրական ժառանգության թերևս ամենագեղեցիկ ստեղծագործություններից է: Առասպելաբանական հայտնի կերպարը իսահակյանական մեկնության մեջ ներկայաված է գեղարվեստական, հոգեբանական, փիլիսոփայական համադրությամբ, որպես անհասանելի երագ-կնոջ, իդեալի, անմարմին սիրո խորհրդանիշ: Շնորհիվ Իսահակյանի փիլիսոփայական ընկալման և դրա նորովի մեկնաբանման՝ այն դուրս է ն'առասպելական, և՛ գեղարվեստական կերպարի սահմաններից: Այն կնոջ հոգեկերտվածքը, բազմաշերտ ու առեղծվածային էությունը մեկնաբանող մշակութային ծածկագիր է: «Իսահակյանական Լիլիթը հավերժական կանացիի մարմնացումն է, կնոջ էությունը, դա հավերժական այրումն է և հոգու թոփաքը, ոգու ազատությունն ու անհնազանդությունը, դա պոռթկումն է, ձգտումը և չիրականացվող երագանքը, սակայն ընդմիշտ հրաշագեղ և կենսունակ: Երագանքը

գեղեցիկ է հատկապես իր անիրականանալիության հասողության մեջ: Հենց այդպես էլ ապրում է Լիլիթ Ադամի սրտում», - «Իսահակյանի «Լիլիթ» առասպելի մասին» հոդվածում գրում է Մ. Ջանփոլադյանը:

Իսահակյանական Լիլիթը և՛ իրական է, և՛ երագ: Գրողը, ի սկզբանե, կերպարի ծագումնաբանական մտահղացմամբ կանխորոշում է թե՛ կերպարի էությունը, թե՛ սյուժեի հետագա ընթացքը՝ ընդգծելով հողածին Ադամի ու հրածին Լիլիթի անհամատեղելիությունը: Ա. Մկրտումյանը նրանց ստեղծման պատմությունը ներկայացնելիս ցույց է տալիս խնդրի բուն էությունը. «Մայր հողին միախառնված աստվածային արարչագործ շնչի փոխարեն Իսահակյանը պարզապես գրում է, որ Ադամը ստեղծվեց անասունների ոտքի տակ ընկած հողից: Մարդու հողեղեն բնույթի գիտակցված ավելի հասարակացումը Վարպետը կատարում է առավել ընդգծելու ստեղծագործության հիմքում ընկած կոնֆլիկտը, որը կառուցվում է Ադամի հողեղենության և Լիլիթի հրեղեն բնույթի հիման վրա» (Մկրտումյան Ա., <https://arar.sci.am/dlibra/publication/401417/edition/371534/content>):

Եվ բռնեց դեպի վեր սուրացող կրակը և նրա բեկբեկուն, ճախրուն բոցերից ստեղծեց անդրանիկ կնոջը՝ Լիլիթին: Եվ նայելով իր ստեղծածի վրա՝ հիացած ասաց. «Բարի է, որովհետև գեղեցիկ է» (Իսահակյան Ա., 1983):

Աստված բարին ու գեղեցիկը համարժեք է համարում: Գեղեցիկը բարու հետ նույնացնելը գեղագետ Իսահակյանի աշխարհընկալումն է, որը կապված է նաև Պլատոնի փիլիսոփայական ուսմունքի հետ՝ իդեալական, կատարյալ գեղեցիկը միաժամանակ ճշմարիտ է ու բարի: Սակայն Լիլիթի ու Ադամի ծագումնաբանական հակադրությունը նրանց անհամատեղելիության գլխավոր պատճառն է, մինչդեռ այլ էր Աստծո նպատակը նրանց արարելիս.

- Ես ստեղծեցի Ադամին հողից և քեզ կրակից, որ իրար լրացնեք (Իսահակյան Ա., 1983):

Լիլիթը չէր կարող և չպիտի լրացներ հողանյութ, հողածին, հողաբույր և ծանրաշարժ Ադամին: Հրածին Լիլիթը ներքուստ էլ հրին բնորոշ հատկանիշներ ուներ:

«Եվ քաղցր ձայնով կանչեց կարապետներին. ու երբ Լիլիթ ծունկի եկավ նրանց փայփայելու, հանկարծ ջրերի վրա տեսավ մի հրաշալի, մի հրաբողբոջ պատկեր. և երբ հասկացավ, որ այդ իր ցուլքն է, սքանչացավ իրենով և հպարտացավ»:

«Եվ տեսավ Լիլիթ, որ արևը այնքան հրեղեն չէ, ինչքան իր աչքերի կրակը, և երկինքը այնքան խորունկ չէ, ինչքան իր աչքերի հունը: Ինքն է ամենակատարյալը դրախտի մեջ, և լիճն ու դրախտը լցված են իր դեմքի լույսով» (Իսահակյան Ա., 1983):

Իր արտացոլանքը տեսնելուց հետո է՛լ ավելի գիտակցեց իր արժանիքներն ու առավելությունները, ինչը նրան դարձրեց անմատչելի ու Ադամի համար ավելի ցանկալի:

Ինչպես կրակը, երբ վերահսկում ես, լույսու ջերմություն է տալիս, իսկ վերահսկողությունը կորցնելիս, տարերքի է վերածվում՝ այրելով, ավերելով ոչնչացնում, այնպես էլ Լիլիթի սերը այրեց ու ամայացրեց Ադամի հոգին:

«Ադա՛մ, քո բոլոր օրերիդ մեջ հետևի՛ր Լիլիթին, և դո՛ւ, Լիլիթ, հնազանդ եղիր Ադամին: Լիլիթ ուշի ուշով նայեց Ադամին, և կավի հոտ զգաց իր հոտոտելիքը: Եվ զգաց, որ Ադամի հայացքը հողի ծանրությամբ իջավ իր մազերի և ուսերի վրա: Ու հապճեպով ձեռքը դուրս քաշեց Ադամի ափի միջից: Ադամ նայեց Լիլիթին և գեղեցկության մի անհուն ծավալվեց ու խորացավ իր առջև, որ դյուրում էր ու քաշում իր հոգին դեպի ահավոր անդունդը՝ ոչնչացնելու համար» (Իսահակյան Ա., 1983):

Կրակի նման չսանձվող, չհնազանդվող, չենթարկվող, ազատատենչ և դիմադրող, կրակի նման դեպի իրեն ձգող, բայց կրակի նման վտանգավոր ու կործանող. այդպիսին է իսահակյանական Լիլիթը: Նա կնոջ իդեալն է, կնոջ նախասկիզբը, կնոջ մեջ հենց կինն է՝ անմեկնելի ու անվերժանելի, ուստի հաճախ նաև՝ չհասկացված: Իսահակյանը հող ու կրակ հակադրության բոլոր շերտերը բացում է Լիլիթ և Ադամ հակասությունը ներկայացնելիս:

Դրանցից մեկն այն է, որ հողը մարում է կրակը, և Լիլիթը շատ լավ է զգում իրենց համատեղության անհնարինությունը՝ պայմանավորված իրենց բնույթով: Լիլիթի համար անտանելի է Ադամի սերը: Որքան էլ նա փորձում է ընդունել,

հարմարվել, նրա էությունն դիմադրում է, ըմբոստանում, նրա ներքին «եսը» հրաժարվում է համակերպվել ու հնազանդվել՝ նույնիսկ Աստծո պատժի սպառնալիքն անտեսելով՝ դառնալով Ադամի տառապանքների անվերջանալի շղթան:

Հայտնի է նաև, որ կրակը կարող է այրել այն աստիճանի, որ հողը երկար ժամանակ զրկվի և կորցնի իր բնական նշանակությունը և Լիլիթը հրեղեն էությունը հենց դրան էլ հանգեցնում է. նա այրում է Ադամի սիրտն ու հոգին՝ մոխրացնելով այն աստիճանի, որ անգամ դրախտն է նրան ամայի թվում. «Անհույս էր Ադամի հոգին և, նզովելով աստված ու անմահություն, մահ էր տենչում: Եվ աստծուն լսելի եղան Ադամի հառաչանքները. կարեկցեց նրան, և ինքն իր մեջ սուզված խորհեց, որ անկարելի էր վերև սլացող հուրը ընկերացնել երկրին կառչող հողին» (Իսահակյան Ա., 1983):

Այս ստեղծագործությունն ամբողջացնում է Իսահակյան գրողի, գեղագետի և մարդու մասին պատկերացումները: Նա «Լիլիթի» կերպարը մեկնաբանում է կնոջ հոգեբանությանը քաջատեղյակ տղամարդու տեսանկյունից, ինչի շնորհիվ էլ իսահակյանական «Լիլիթը» վերածվում է հավաքական խորհրդանիշ-կերպարի, կանացի հոգեբանության ծածկագրի: Ու պատահական չէ, որ ոչ թե առասպելական, այլ իսահակյանական՝ նախատիպից առանձնացած, նորովի մեկնաբանված «Լիլիթը» հայ արվեստում պիտի մեծ արձագանք ստանար, դառնար ոգեշնչման անսպառ աղբյուր՝ ծնունդ տալով արվեստի բազմաթիվ գործերի:

«Լիլիթը» արձագանքները հայ գրականություն մեջ

Իսահակյանի «Լիլիթը» հայ խորհրդապաշտության ու ռոմանտիզմի ավանդույթներում առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում: Այն մեծ ազդեցություն է թողել XX դարի սկզբի հայ գրողների և արվեստագետների վրա: Պոեմի լեզվամտածողության մեջ «Լիլիթը» ներկայացվում է որպես երկկողմանի էություն՝ զգացմունքային ու խորհրդավոր, լուսավոր ու մութ:

«Լիլիթը» կանացիության և ազատության խորհրդանիշ է. նա միաժամանակ և՛ մերժված է, և՛ սիրված: Կերպար, որը XX դարասկզբին երևան եկավ հայ խորհրդապաշտ և ռոմանտիկ մի շարք հեղինակների ստեղծագործություններում,

իր յուրօրինակ դրսևորումը ստացավ հատկապես չափաճոյում, որտեղ «Լիլիթը» դարձավ ավելի հոգեվիճակային, կանացի բնավորության խորհրդանիշ:

1958 թ. լույս է տեսնում **Հովհաննես Շիրազի** «Արաքսի ճերմակ հարսնացուն» շարքը, որտեղ ի հայտ է գալիս կնոջ նոր կերպար՝ հոգեհարազատ իսահակյանական «Լիլիթին»: Բազմաթիվ բանաստեղծություններում կրակային, գայթակղող, ինքնիշխան կերպարը, որը բանաստեղծի վրա ունի ազդեցություն, բառացիորեն նույնացվում է «Լիլիթի» կերպարին: Այս շարքում Շիրազի պատկերած կերպարն անցնում է խոնարհության, հեզության, հնազնդության սահմանները՝ ի ցույց դնելով կնոջ բնույթի մյուս կողմը՝ ուժը, ազաբաղձությունն ու ըմբոստությունը: «Քեզ չեմ մոռանա», «Աչքերիդ նման», «Համբույրիդ բոցը», «Կրակոտ աղջիկ», «Գիշերային երգ», «Արաքսի ճերմակ հարսնացուն» բանաստեղծություններում կինը դուրս է ավանդական սիրո մեղմ ու նուրբ սահմաններից, նա ձեռք է բերել տարերային զօժեր, ներկայացվում է որպես բոց և կրակ, գիշերային մենության և գայթակղության խորհրդանիշ:

Իսահակյանի «Լիլիթից» է սերում Ս. Կապուտիկյանը նույնանուն բանաստեղծությունը (**Կապուտիկյան Ս., 1981**), որտեղ Լիլիթը և՛ ցնորք է, և նյութեղեն, հին ու նոր ժամանակների կանացի ինքնության, ուժի և պայքարի խորհրդանիշ:

Շուրջը՝ հողէ, ու հաց, ու հոգս – իսկ դու ցնորք,

Դու՝ միայն փայլ, ամեն օր՝ այլ, ամեն օր՝ նոր,

Կանչող, տանջող, այրվող, այրող – ու հոգնեցնող,

Լիլիթ, Լիլիթ:

Այնտեղ սենյակ գողտ ու տաքուկ – ու դու՝ փողոց,

Այնտեղ օջախ – դու՝ անհանգիստ խարույկի բոց,

Այնտեղ անդորր – դու՝ անդադրում խռովք ու խոց,

Լիլիթ, Լիլիթ:

Ս. Կապուտիկյանի մյուս բանաստեղծություններում Իսահակյանի սիմվոլիկ հերոսուհին տեղափոխվում է 20-րդ դարի սոցիալ-հոգեբանական այլ հարթություն՝ իբրև կանացիության, ինքնաբավության, համարձակության, ազատության,

ինքնուրույնության մարմնացում՝ սիրող, հեռացող, վերադարձող, պայքարող, բայց երբեք չհանձնվող տեսակ: Կապուտիկյանի պոեզիայի մի ամբողջ շերտ անուղղակի առնչվում է Լիլիթի կերպարին՝ «Անմոռացիր», «Աչքերդ», «Հանդիպում», «Գիշերային խոստովանություն», «Ես քո երգին չեմ գա», «Ես չեմ դառնա ստվերդ»:

Թեև **Վահագն Դավթյանի** սիրային քնարերգության մեջ «Լիլիթ» անունը չի նշվում, բայց երազային սիրո, իդեալի մշտական ներկայությունը պահպանում է հույզի և հեռավոր անհաս սիրո միջև լարվածությունը, ինչն ուղիղ համեմատական է Լիլիթի՝ խորհրդավոր, անրջային կերպարի՝ անշոշափելի, անմարմին սիրո («Անհաս սեր», «Լույս ու միգ», «Քեզ հասնելու ճամփան...», «Ես սիրում եմ քեզ, իբրև կորուստ»):

Ժամանակակից բանաստեղծների շրջանում իսահակյանական «Լիլիթի» յուրովի մեկնաբանությունն է տալիս **Արա Ալոյանն** իր «Լիլիթերգ» բանաստեղծությամբ (**Ալոյան Ա., 2014**): Բանաստեղծությունը հեղինակի իսկ բնորոշմամբ Ադամերգ է՝ ձոնված հայտնի կերպարին և ակնհայտ է, որ իսահակյանական արձակի չափածո բառակերպումն է: Լիլիթի կանացի թովչանքն ու գեղեցկությունը, նրբությունն ու նազանքը, զգացմունքայնությունն ու սերը բանաստեղծը յուրովի է ներկայացնում: Կին, որ բանաստեղծի համար, թեև մարդեղեն է, բայց բանաստեղծի կյանքում բեկումնային ինչ-որ պահից դարձել է կիսաստված, նա և՛ սրբացված է, և՛ միևնույն ժամանակ տառապանքի դիվական հատկանիշներով է օժտված:

Գրականությունից դուրս Լիլիթի կերպարը աստիճանաբար ձևավորվում է որպես մշակութային կերպար, արտահայտվելով արվեստի տարբեր ճյուղերում:

Իսահակյանի «Լիլիթը» հայ կերպարվեստում:

Իսահակյանի ստեղծած «Լիլիթի» կերպարը լայն արձագանք է ստացել հատկապես կերպարվեստում: Այն դրսևորվել է մի շարք հեղինակների գեղանկարչական գործերում, գրաֆիկական մոտիվներում, ժամանակակից մոնումենտալ արվեստում:

Պահպանվել է գեղեցիկ պատմություն, որտեղ Վարպետը անձամբ նկարիչ Սարգիս Խաչատրյանին հորդորում է պատկերել Լիլիթի կերպարը՝ իր պատկերացումներով:

1947թ. նյույորքաբնակ նկարչուհի **Վալա (Վարդուհի) Խաչատրյանը** «Լրաբեր» հանդեսի խմբագիր Վահան Ղազարյանի միջոցով Ե. Չարենցի անվան գրականության ու արվեստի թանգարանին է փոխանցում իր և ամուսնու՝ նկարիչ Սարգիս Խաչատրյանի արխիվի մեծ մասը:

Բազմաթիվ արժեքավոր փաստաթղթերի մեջ պահպանվել էին նաև Իսահակյանի ութ նամակները, որոնցից չորսը տպագրվել էին մամուլում, իսկ չորսը՝ անտիպ էին, որոնք հրատարակվեցին «Ավետիք Իսահակյանի նամակները» գրքում:

Նկարիչ Սարգիս Խաչատրյանն ու Իսահակյանը ծանոթացել են 1922թ. Վենետիկի Ս. Մարկոսի հրապարակում աղավնիներին կերակրելիս: Իսահակյանը ցանկանում էր, որ Սարգիս Խաչատրյանը ստեղծի «Լիլիթի» կերպարը՝ *«Ուղղակի ոսկով ու լույսով ու բոցերով պիտի նկարես այս իսկական կնոջը՝ հոգի ու մարմին այրող: Եվ միշտ երազ...»*, - գրում է Իսահակյանը նկարիչ Սարգիս Խաչատրյանին, որը հանձն էր առել նկարել «Լիլիթին» (**Ավետիք Իսահակյանի նամակները, 2016**):

Նկարիչն այդպես էլ չի պատկերում «Լիլիթի», սակայն նա ունի իր կնոջը Վալա Խաչատրյանին նվիրված երեք դիմանկար, որտեղ, մեր կարծիքով, կանացի թովչանքը, ինքնավստահությունն ու ինքնաբավությունը, հայացքի դրամատիզմը, այնուամենայնիվ փոխանցում են այդ տրամադրությունը (Ընդգծումը՝ Լ.Գ.):

Ավելի ուշ Լիլիթի կերպարը ստեղծել է նրա կինը՝ Վալա Խաչատրյանը: Թե որտեղ է գտնվում այն նկարը, հայտնի չէ, բայց ահա թե ինչ է գրել տիկին Վալան այդ մասին.

«Ես կարդացել էի Իսահակյանի «Լիլիթ»-ը: Քանիցս Սարգսին խորհուրդ էի տվել այն մարմնավորել կտավի վրա, մի հիանալի անակնկալ անել Վարպետին՝ նկարելով «Լիլիթը»՝ «բոլոր տանջող և ապրեցնող հրապույրների աղբյուրը»: Սարգիսը գտնում էր, որ «Լիլիթի» կերպարը հաղթահարելու համար ժամանակ է պետք, ստեղծագործական հանգիստ, մտորումների խաղաղ մթնոլորտ: Մի բան, որ և՛ այդ, և՛ հետագա տարիներին միշտ պակասում էր մեզ: Հետագայում, երբ ես սկսեցի նկարել, իմ չորրորդ ստեղծագործությունը «Լիլիթի» եղավ (**«Հայրենիքի ձայն», 1975, N 44**):

Հայ հայտնի նկարիչներից շատերն են ուղղակի կամ անուղղակի անդրադարձել խորհրդավոր և անմեկնելի կնոջ կերպարին:

Չնայած **Մարտիրոս Մարյանը** հատուկ այդ թեմայով ստեղծագործություն չունի, բայց այն, որ պոեմի տրամադրությանը համընկնող մի շարք գուգորդումներ կան, ակնհայտ է: Հատկապես պոեմի մթնոլորտին շատ մոտ է Ավ. Իսահակյանի «Աֆորիզմներ» գրքի սիրային թեմայով նկարագրումները (**Իսահակյան Ա., 2001**):

Իսահակյանի «Լիլիթի» կերպարի հայտնի պատկերային շարք է ստեղծել **Գ. Խանջյանը**:

Հակոբ Կոջոյանի գրաֆիկական աշխատանքները, արևելյան գեղարվեստի ազդեցությամբ, հիշեցնում են «գայթակղիչ վտանգավոր կնոջ», որը խիստ մոտ է պոեմի մթնոլորտին (**ՀՀ Ազգային պատկերասրահ, Հակոբ Կոջոյանի ֆոնդ**):

Վարդգես Սուրենյանցի էսքիզներում միատիկ-էկզոտիկ կանացի կերպարը՝ մազերի և հայացքի մեջ ընդգծված հրապույրով Իսահակյանի պոեմի խորհրդապաշտական մթնոլորտն է հիշեցնում (**Սուրենյանց Վ., canvas.yatuk.am**):

Ժամանակակից հայ արվեստագետները իրենց կտավներում նույնպես վերածնունդ են տալիս «Լիլիթի» կերպարին՝ որպես անկախ և ազատ կին, ինչը Իսահակյանի ստեղծած կերպարին նոր համատեքստ է տալիս:

Նկարիչ **Ռուբեն Գրիգորյանի** գծանկարները (1950–60-ական թթ.) ամբողջությամբ խարսխվում են իսահակյանական «Լիլիթի» մեկնաբանության վրա: Նա չի փորձում վերարտադրել պատմությունը կամ անել ժանրային պատկերներ: Փոխարենը նա արտացոլում է զգայական կերպար՝ հուզական, անհասանելի, երազային կնոջ՝ հոգու խորությամբ: Իսահակյանի և Գրիգորյանի ստեղծագործություններում Լիլիթը հանդես է գալիս որպես գոյաբանական խորհրդանիշ:

Սարգիս Մուրադյանի գրաֆիկական էսքիզները «Լիլիթի» մոտիվներով (1970-ականներ) ունեն արտահայտիչ սև-սպիտակ լուծումներ՝ ներշնչված իսահակյանական դրամատիզմով (Մուրադյանի ընտանիքի մասնավոր հավաքածու):

Հայ ժամանակակից նկարիչ **Արամ Իսաբեկյանի** ստեղծագործություններում կան մոտիվներ, որոնք գաղափարապես հաստվում են իսահակյանական պոեմին: Նրա կտավները հագեցած են գայթակղությամբ, մոգականությամբ, ուժով և դրամատիզմով («Կախարդ» (1997), «Կախարդներ» (1996), «Սալոմե» (1997), «Հեթանոս Հայաստան» (1996) (**Իսաբեկյան Ա., www.aramisabekyan.com**))

Հրայր Խոստեղյան «KhosTo 2019»

Հրայր Խոստեղյանի «Լիլիթ» (Lilith) վերնագրված գրաֆիկական աշխատանքը ուղղակիորեն կապված է Ավետիք Իսահակյանի պոեմին: Բացի այս նկարից՝ Խոստեղյանը ունի մի քանի կոմպոզիցիաներ, որոնք առնչվում են այս թեմային: Մարդու սկզբնավորման առասպելի մասին է «Ադամ և Լիլիթ» նկարը: Խոստեղյանի Լիլիթը ազատատենչության, ինքնուրույնության խորհրդանիշ է:

Քանդակագործությունը և Իսահակյանի «Լիլիթը»:

Հայ քանդակագործության մեջ թեման արտահայտված է Վ. Պետրոսյանի «Կրակի պար (Լիլիթ)» մոնումենտալ աշխատությունում (Երևան, Ուրուգուայի հրապարակ, 1994), որտեղ Լիլիթը ներկայացվում է որպես տարերային ուժի մարմնավորում:

Այստեղ կերպարը վերածվում է խորհրդանիշի՝ կապված կնոջ հրե տարերքի հետ, ինչը համահունչ է Իսահակյանի պոեմի խորհրդապաշտական շերտերին:

Թատերական և բեմարվեստային արձագանքներ

Իսահակյանի Լիլիթը մի քանի անգամ դարձել է թատերական բեմադրությունների հիմք:

«Լիլիթը» բեմադրվել է Երևանի և Գյումրու դրամատիկական թատրոններում որպես խորհրդապաշտական-ռոմանտիկ բեմադրություն՝ ընդգծելով սիրո և մահվան թեմաները:

Թատրոնում Լիլիթի կերպարի մարմնավորման մասին պահպանված են արխիվային նյութեր, որոնք փաստում են, որ Վ.ԱՃեմյանը ներկայացրել է «Լիլիթ» պլաստիկ բեմադրություն (Երևանի Մունդուկյանի անվան ազգային ակադեմիական թատրոն, 1968 թ., պլաստիկ բեմադրություն՝ մինիմալիստական ձևավորումով, երաժշտական միջավայրը՝ Գրիգոր Հովհաննիսյանի):

Հետագայում Հրաչյա Ղափլանյանի անվան պետական դրամատիկական թատրոնում (2003 թ.) ռեժիսոր՝ Վահե Շահվերդյանը ներկայացրել է «Լիլիթ» նոր բեմադրություն, որի ժամանակ Լիլիթը վերածվում է խորհրդանշական կերպարի: Սա իր տեսակով առաջին թատերական ներկայացում էր, որտեղ Լիլիթը վերածվում է էքզիստենցիալ հակադրության խորհրդանիշի:

Իսահակյանի «Լիլիթ»-ը կինեմատոգրաֆիկ պատկերացումներում

Կինեմատոգրաֆիական մոտիվներում (շարժապատկերային նախագիծ կամ հեղինակային կարճամետրաժ ֆիլմ) Լիլիթը հանդես է գալիս որպես առասպելաբանական կերպար, որը ազգային գեղագիտական դաշտում է ներառված: Համո Բեկնազարյանի անվան «Հայֆիլմ» կինոստուդիան 1972թ. ներկայացրեց հեռուստապատում (**ՀՀ ազգային կինոկենտրոնի արխիվ, <http://ncca.am/>**):

Իսահակյանի «Լիլիթը» հայ երգարվեստում

Իսահակյանի գրական ստեղծագործությունները իրենց հատուկ արտացոլանքն են գտել երաժշտության աշխարհում: Նա բացարձակ ռեկորդակիր է կենդանության օրոք իր ստեղծագործությունների հիման վրա գրված երգերով: Նրա կենդանության օրոք ձայնագրվել է շուրջ 160 երգ: Բավական է հիշել միայն «Մաճկալ ես, բեզարած ես» երգի մասին հուշը¹: Սակայն Իսահակյանի արձակն էլ հետ չի մնացել:

Տիգրան Մանսուրյանը՝ անդրադառնալով Իսահակյանի պոեմին նշել է՝ որ Իսահակյանի՝ բանաստեղծի ոգով ստեղծված պոեմն ունի խորքային ուժ և առանց բառերի է խոսում մշակութային լեզվով: Ռ.Մահակյանցի ստեղծած ֆիլմում (1972) հնչում է Տ.Մանսուրյանի երաժշտությունը:

¹ Մի անգամ դաշտում զբոսնելիս Իսահակյանը լսում է իր բառերով գրված «Մաճկալ ես, բեզարած ես...» երգը: Վարպետը տեսնում է, որ վար անող գյուղացին է երգողը: Մոտենում, հարցնում է, թե ինչ էր երգում:

-էդ քո խելքի բանը չէ, էդ մեր երգն է, - պատասխանում է գյուղացին՝ ոտքից գլուխ չափելով կոստյումով Վարպետին:

Մեր օրերում նույնպես շարունակվում են արձագանքները: **Մարիա Կոհանյանը**՝ 2019 թ. գրում է կամերային վոկալ ցիկլ՝ նվիրված Իսահակյանի «Լիլիթ» ստեղծագործությանը:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ամփոփելով կարող ենք ասել, որ հիմնվելով գրականագիտական աղբյուրների, արվեստաբանական մեկնությունների և կոնկրետ ստեղծագործությունների վրա՝ վստահաբար կարելի է ասել, որ Իսահակյանի Լիլիթը ոչ միայն հայ դասական գրականության ժառանգությունն է, այլև վաղուց դարձել է հայ արվեստի անքակտելի մասնիկը ու դեռ շարունակում է տպավորել ժամանակակից արվեստագետներին՝ ձևավորելով միջառարկայական երկխոսություն՝ գրականություն, կերպարվեստ, թատրոն, երաժշտություն և քանդակագործություն: Շնորհիվ իր կենսունակության, բազմաշերտության և թեմատիկ խորության՝ այն ձեռք է բերում նոր ժամանակների համատեքստին համապատասխանող բովանդակություն՝ «Լիլիթին» դիտարկելով ոչ թե «գայթակղիչ չարագործի», այլ՝ անկախ, ինքնիշխան կնոջ նախատիպի:

Կերպարը փուլային զարգացում է ապրել, վերաիմաստավորվել և դարձել է կանացի ինքնությունը գիտակցող, հոգեբանական ներքին բախումներով, պայմանականությունները ժխտող, միստիկ ոգեղեն և միաժամանակ մարմնավոր կերպար-խորհրդանիշի:

Վերոնշյալ բոլոր նյութերը փաստում են, որ Ավետիք Իսահակյանի «Լիլիթը» արդիականությունը երբեք չկորցնող, խորհրդանշական և գեղարվեստական հազեցվածությամբ ստեղծագործություն է: Առասպելաբանական նախասկզբից անջատվելով՝ իսահակյանական «Լիլիթը» իր խորքայնությամբ մեծ արձագանք է ստացել հայ արվեստի տարբեր ճյուղերում, ընկալվել ոչ միայն սիրո և գայթակղության խորհրդանիշ, այլև կնոջ բազմաշերտ կերպար՝ համադրելով համաշխարհային առասպելաբանությունն ու ազգային գեղարվեստական մտածողությունը՝ վերածվելով կնոջ հավաքական խորհրդանիշի:

1. Ալոյան Ա. (2014), Ոտնահետքեր ջրաներկով, Երևան, «Արտագերս» հրատ.:
2. Ավետիք Իսահակյանի նամակները (2016), Կազմ.՝ Ա. Ավետիսյան, Երևան, ԵՊՀ հրատ.:
3. «Հայրենիքի ձայն» (1975), Հոդված №44, Երևան:
4. Կապուտիկյան Ս. (1981), Բանաստեղծություններ, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ.:
5. Իսահակյան Ա. (1983), Լիլիթ, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ.:
6. Իսահակյան Ա. (2001), Աֆորիզմներ, Երևան, «Տիգրան Մեծ» հրատ.:
7. Իսաբեկյան Ա., www.aramisabekyan.com:
8. ՀՀ Ազգային կինոկենտրոնի արխիվ, ռեժիսոր՝ Ռ.Սահակյանց, <http://ncca.am/>:
9. Մկրտումյան Ա., Իսահակյանի «Լիլիթը» հին արևելյան գրույցների ու եվրոպական գրականության համատեքստում- <https://arar.sci.am/dlibra/publication/401417/edition/371534/content>
10. Սուրենյանց Վ., canvas.yatuk.am.

REFERENCES

1. Aloyan A. (2014), Otnahetqer jranerkov /Footprints in watercolor/, Yerevan, “Artagers” publisher.
2. Avetiq Isahakyan namaknery' /Avetik Isahakyan's Letters/ (2016), Compl. By A.Avetisyan, Yerevan, ESU publish.
3. “Hayreniki Dzayn” (1975), [Voice of the Homeland]-Article No. 44, Yerevan.
4. Kaputikyan S. (1981), Banasteghc'owt'yownner /Poems/, Yerevan, “Sovetakan grogh”,
5. Isahakyan A. (1983), Lilith, Yerevan, “Sovetakan grogh” publish.
6. Isahakyan A., (2001), Aphorisms, Yerevan, «Tigran Mets» publish..
7. Isabekyan A., www.aramisabekyan.com.
8. HH Azgayin kinokentroni arxiv /Archive of the National Film Center of the Republic of Armenia/, director: R. Sahakyants, <http://ncca.am/>

9. **Mkrtumyan A.**, Isahakyan «Lilit'y'» hin ar&elyan zrowycneri ow evropakan grakanowt'yan hamateqstowm /Isahakyan's "Lilith" in the Context of Ancient Eastern Tales and European Literature/ –
<https://arar.sci.am/dlibra/publication/401417/edition/371534/content>
10. **Surenyants V.**, canvas.yatuk.am.

Lilit Gevorgyan

**The Respeption of Avetik Isahakyan's "Lilith" Poem in the Panorama
of Armenian Art**

Conclusion

***Key words and expressions:** Artistic image, comparative anlysis, study of character, historical context, art, mythology, cultural discourse.*

Avetik Isahakyan's poem "Lilith" is one of the most distinctive works of Armenian literature, where a mythological prototype transforms into an artistic and symbolic cultural figure. Isahakyan interprets Lilith as a fiery, free-spirited and independent woman-ideal, whose beauty and unattainability transcend reality. She becomes a symbol of femininity, individuality, inner freedom and unfulfilled love.

The poem influenced later Armenian literature, particularly the works of Hovhannes Shiraz, Silva Kaputikyan, Vahagn Davtyan and Ara Aloyan, in which Lilith appears not only as a literary character, but also as a psychological and symbolic embodiment.

The character received wide artistic responses in painting, graphic arts and monumental sculpture (G. Khanzhyan, S. Muradyan, V. Khachatryan, etc.). In sculpture, Lilith is represented as an elemental force, while theatrical and cinematic interpretations highlight her mystical and existential nature.

This study demonstrates that Isahakyan's Lilith has moved beyond the boundaries of literature, becoming a cultural archetype that reflects artistic, aesthetic and psychological dimensions and continues to inspire Armenian art today.

Лилит Геворгян

Отклики поэмы Ав. Исаакяна “Лилит” в панораме армянского искусства.**Заключение**

Ключевые слова и выражения: художественный образ, сравнительный анализ, символ, исследование характера, исторический контекст, искусство, мифология, культурологический дискурс.

Поэма Аветика Исаакяна «Лилит» — одна из вершин армянской литературы, где художественное мышление соединяется с глубинными слоями общечеловеческой мифологии. Произведение выделяется своеобразным толкованием женского образа, которое превосходит его мифологическое начало и превращается в самостоятельную культурную единицу — подчеркивая идеи свободной воли, недостижимости идеала и духовной красоты.

Научная новизна исследования заключается в рассмотрении литературного произведения с междисциплинарной точки зрения, что позволяет выявить процесс преобразования мифологического персонажа в художественный образ, показать этапы его развития и становления символом.

В исследовании анализируется влияние художественного образа-символа на различные отрасли армянского искусства. В основу положен сравнительно-аналитический метод, который охватывает литературный образ и его отражение в литературе, его переосмысление в современном культурном дискурсе (изобразительное искусство, музыка, театр), а также использование архивных источников (постановки, кино, анимация, материалы выставок).

Актуальность темы заключается в комплексном исследовании армянской литературы и искусства как ключевого подхода современной науки.

Լիլիթ Գևորգյան – Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, Վ. Բրյուսովի անվան պետական համալսարան, Հայագիտության ամբիոնի դոցենտ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հայ հին և միջնադարյան, նոր շրջանի գրականություն, արտասահմանյան գրականություն, ճարտասանություն, հոգեկենդանականություն, արվեստ: Հեղինակ է շուրջ քսաներկու հոդվածի: lilit_gevorgyan_79@mail.ru

Lilit Gevorgyan - PhD in Philology, Associate Professor Yerevan Brusov State University, Armenology chair. Scientific interests: Ancient Armenian, medieval and new literature, World Literature and Art, Psycholinguistics, Rhetoric. Scientific articles-22.
lilit_gevorgyan_79@mail.ru

Лилит Геворгян - К.ф.н., доцент, Государственный университет имени В. Брюсова, Ереван, кафедра Арменологии. Сфера научных интересов: Древнеармянская и средневековая, новая армянская литература, мировая литература и искусство, психолингвистика, риторика. Научные статьи -22.
lilit_gevorgyan_79@mail.ru

Խմբագրություն է ուղարկվել 25.09.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 11.10.2025թ.

Հրատարակման է ներկայացվել 14.01.2026թ.